

Міністерство освіти і науки України
Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя
Факультет педагогіки, психології, соціальної роботи та мистецтв
Кафедра музичної педагогіки та хореографії

ОП Хореографія

зі спеціальності 024 Хореографія

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до кваліфікаційної роботи на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

**«Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне
втілення образу козака»**

Шостака Данііла Михайловича

Науковий керівник:

Ростовська Юлія Олександрівна,

доцент, кандидат педагогічних наук

Керівник творчої роботи:

Пархоменко Олександр Миколайович,

доцент, кандидат педагогічних наук

Рецензент:

Реброва Олена Євгеніївна

доктор педагогічних наук, професор

Допущено до захисту_____

в.о. завідувача кафедри музичної педагогіки та хореографії

доцент **Олена КОВАЛЬ**_____

Ніжин - 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні основи кваліфікаційної роботи	
«Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака».....	6
1.1. Становлення українського козацтва в Україні.....	6
1.2. Козацькі теми та образи у мистецькому просторі.....	13
1.3. Козацтво в хореографії як чинник формування української ідентичності.....	21
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ II. Художні властивості кваліфікаційної роботи	
«Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака» хореографічна постановка «Козаки на марші».....	30
2.1. Ідейно-тематичний аналіз хореографічного твору.....	30
2.2. Композиційно-архітектонічна будова хореографічного твору.....	31
2.4. Характеристика музичної основи та сценографії хореографічного твору.....	33
Висновки до другого розділу.....	34
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	36
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	40
ДОДАТКИ	43

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми кваліфікаційної роботи. Інтенсивний розвиток самобутнього, автентичного козацького танцю представляє собою важливе явище в культурному житті України. Танець козаків є частиною народно-сценічного танцю та базується на народних традиціях та культурній спадщині. Інтенсивний розвиток цього мистецтва сприяє збереженню та відтворенню унікальних танцювальних форм, які передають історію, емоції та естетику українського народу.

В умовах активного розвитку сучасного суспільства необхідно зберегти історію та самобутню культуру народного танцю України, оскільки саме він є невід'ємною частиною нашої духовної культури.

Розвиток народно-сценічного танцю викликає інтерес науковців у галузі танцювального мистецтва. Вони вивчають традиції, рухи, музичний акомпанемент та естетику народної хореографії, щоб дослідити та відтворити цей значущий аспект української культури.

Сучасний погляд на традиційні елементи козацького мистецтва та хореографії, новаторські ідеї та використання сучасних танцювальних технік для створення вражаючих хореографічних постановок привернуло нашу увагу та спонукало обрати тему кваліфікаційної роботи **«Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака»**.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у теоретичному аналізі українського козацтва у загально мистецькому контексті та здійсненні на його основі хореографічної композиції «Козаки на марші».

Завдання кваліфікаційної роботи:

- розкрити історичні передумови виникнення українського козацтва;
- дослідити феномен козацтва у загально мистецькому вимірі;
- розкрити роль козацтва в хореографії як чинник формування української ідентичності;

- розкрити ідейно-тематичне та композиційне рішення хореографічної постановки «Козаки на марші»;
- обґрунтувати засоби виразності хореографічної композиції.

Новизна кваліфікаційної роботи полягає в:

- узагальненні інформації про вплив автентичних козацьких танців на сучасне хореографічне мистецтво;
- аналізі значення народно-сценічних хореографічних композицій на тема українського козацтва як фактору формування української національної ідентичності в контексті історичної культури;
- оригінальній хореографічній інтерпретації образу козака.

Практичне значення кваліфікаційної роботи. «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака» - це творча робота, яка може бути представлена у формі окремого концертного номеру. Передаючи та зберігаючи козацькі традиції, мову тіла та естетичні стандарти при виоканні.

Хореографічна композиція створює емоційний зв'язок між виконавцями та глядачами. Цей емоційний досвід допомагає зміцнювати почуття національної приналежності та гордості. Участь танцівників у кваліфікаційній роботі сприятиме ефективному поширенню української культури, забезпечуючи відомість та розуміння національної ідентичності на широкий загал.

Апробація кваліфікаційної роботи. Досвід реалізації творчої роботи відображений у доповідях на конференціях:

- VII Мистецько-педагогічні читання пам'яті професора О. Я. Ростовського «Мистецька освіта України: гуманістичні моделі розвитку в умовах глобальних викликів» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 14 березня 2023 року): *«Пластичне втілення образу українського козацтва у творах видатного балетмейстера Павла Вірського: хореографічне полотно «Запорожці».*

- V Всеукраїнська науково-практична конференція: «Мистецька освіта очима молодого науковця» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя, 25 листопада 2022 року): *«Тема козацтва у творах українських митців: аналіз творчості видатних українських композиторів та балетмейстерів»*.

- VI Всеукраїнська науково-практична конференція: «Мистецька освіта очима молодого науковця» (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя 6 грудня 2023 року): *«Українське козацтво у хореографічному просторі України»*.

Та представлено у публікації *Мистецька освіта очима молодого науковця: матеріали VI Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (Ніжин, 6 грудня 2023 року)* по темі доповіді: *«Українське козацтво у хореографічному просторі України»*.

Структура та обсяг пояснювальної записки. Пояснювальна записка складається зі вступу, двох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (23 найменування), додатків. Загальний обсяг роботи – 46 сторінок, з них основного тексту – 38 сторінок.

РОЗДІЛ 1. Теоретичні основи кваліфікаційної роботи «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака»

1.1. Становлення українського козацтва в Україні

Українське козацтво є невід'ємною частиною історії нашої держави і є одним із важливих символів національної ідентичності для багатьох українців. Сучасні митці нерідко звертають увагу на козацьку тематику у своїх роботах. Деякі розглядають козацтво як символ вольового духу і боротьби за незалежність, особливо в контексті сучасних подій із визначенням суверенітету України. Або підходять до теми козацтва більше метафорично і абстрактно, намагаючись висловити духовні аспекти козацької спадщини.

Інші – досліджують тему козацтва як спадщину та культурний феномен. Вони створюють роботи, які допомагають зберігати і передавати історію козацтва наступним поколінням, досліджуючи архівні матеріали та історичні джерела.

Українське козацтво сміливо можна назвати одним з найяскравіших явищ історії України. Деякі дослідники у своїх роботах називають козацтво явищем Дикого Поля, оскільки осередком його виникнення вважають перетин слов'янського та тюркського світів. Саме тому і стверджують, що козацтво ввібрало в себе риси обох цих цивілізацій і сформувалось як вільна спільнота за умови наявності просторих та безкраїх українських степів – Дикого Поля.

Польський хроніст М. Бельський у своїй праці «Хроніка Польська» вперше офіційно згадав про козаків та Запорізьких козаків ще у 1489 році. Ця згадка стала важливим етапом в історії козацтва та Запорізької Січі [2, 21].

До тематики українського козацтва у своїх працях зверталось багато дослідників та істориків як вітчизняних так і закордонних серед відомих варто відзначити: Г. Авраменко, М. Бельський, О. Братко-Кутинський, Л. Бойко, О. Губка, М. Грушевський, О. Кізян, В. Кобилюх, Г. Колосовська, В. Куделя, С. Леп'явко, Є. Луняк, Н. Морозова, О. Ніколаєць, С. Плачинда, Ю. Руденко,

Л. Сеник, В. Середюк, М. Спиця, М. Стрийковський, П. Цимбалюк, А. Якущенко та ін.

Хотілося б зазначити, що саме слово «козак» тюркського походження і означає вільний, незалежний. Нами було проаналізовано значення слова «козак» у декількох словниках: Словнику української мови, Академічному тлумачний словник української мови та Вікісловнику.

У результаті чого ми дійшли висновку, що козаками називали вільних людей, які походили з кріпосних селян або міської бідноти та проживали на території України в XV-XVIII ст. зазвичай, це були молоді та вправні чоловіки, які тікали на південні землі України, щоб брати участь у визвольній боротьбі проти татаро-турецьких і польських загарбників [19, 12].

Проте, ми не можемо не погодитися з значенням цього слова, яке пропонують інші дослідники. Так, наприклад, В. Кобилюх у своїх дослідженнях відзначає, що слово «козак» складається з двох слів «khun», що в перекладі означає «князь», «княжий», «зразковий» та «sakhya», що значить «дружба», «захисник», «друг», «родич». Виходячи з цього початкове «khun-sakhya-khunsaku» – дослівно перекладається, як «захисник князя», «друг князя» [19, 12].

Таке трактування розкриває значення слова «козак» вже з іншого ракурсу. Виходячи з такого перекладу можна відзначити, що козаки були вільними та мужніми синами нашої країни, що вважали своїм обов'язком створення повноцінного захисту від загарбників та збереження краси і багатств рідного краю.

Відомий дослідник О. Братко-Кутинський вважає, що раніше існувало слово «кес» (варіанти «кос», «кас»). Це поняття давнє і є спільним і для мови адиге (чер - кес), і для українців (чер - кас). У широкому, загальному розумінні це слово дослідник трактує як «спрямованість», а в вузькому, конкретному значенні – як «меч». О. Братко-Кутинський зазначає, що сьогодні це поняття та звучання збереглось у багатозначному слові «коса», яке має кілька значень (коса жіноча, коса на морі чи на річці, коса як знаряддя праці тощо) [19, 13].

До нашого часу значення слова «кас», як назви меча, збереглось у словах «касувати» (ліквідувати), «косак» (великий ніж), «касарня» (житло мечників), «кесар» (зверхник, перший воїн) тощо. З часом слово «касарня» втратило своє вузьке початкове значення, як житла касаків, і у слов'янських мовах перетворилось на слова «кашарня», «казарна», «казарма», що тепер означають «солдатське житло».

У давнину люди, озброєні мечами, звалися «мечники», а коли меч звався «кос», то – «косаками». «Косаки» були найчастіше вільними та незалежними. Хтось із них міг ставати на службу феодалам, бути їх зброєносцем чи дружинником. Згодом відбулося перетворення слова «косак» на «козак» [19, 14-16].

Разом з цим сучасна історіографія виділяє декілька теорій походження козаків та козацтва вцілому. Польські історики XVII ст. вважали, що козаки походять від одного певного першопредка. З часом з'явилась низка версій, що пояснюють походження козацтва:

- ✓ «хозарська» – порівнює козаків з стародавніми народами степу «козарами», або хозарами;
- ✓ «чорно-клобуцька» – вважає козаків нащадками «чорних клобуків» (тюркське плем'я, яке у давньоруські часи жило вздовж річки Рось);
- ✓ «черкаська» – допускають, що козаки прийшли в Подніпров'я з Тмутаракані і походили від черкесів (черкасів);
- ✓ «татарська» – зазначають, що козацький родовід походить від татарських поселень, що виникли на Київщині за часів Володимира Ольгердовича та Вітовта, де шляхом злиття татар з місцевим населенням утворилася якісно нова верства населення така, як козацтво;
- ✓ «автохтонна» – доводить, що козацтво є логічним продовженням вікових традиційних громад Київської Русі, які трансформувалися у військово-службові формування;

- ✓ «болохівська» – пов’язує козачину з існуванням у давньоруських автономних громадах так званих болохівців, які після встановлення монгольського іґа добровільно прийняли протекторат Орди і вийшли з-під влади місцевих князів;
- ✓ «бродницька» – стверджує про наявність генетичного зв’язку козацтва зі слов’янським степовим населенням часів Київської Русі – «бродниками», які жили по Дунаю;
- ✓ «уходницька» – вважає, що козацтво виникло в результаті утворення на території Наддніпрянщини громад вільних озброєних людей, котрі прибували сюди на промисли за рибою, бобрами, сіллю, дикими кінями та іншою здобиччю;
- ✓ «захисна» – пояснює появу козацтва на південних рубежах необхідністю дати організовану відсіч наростаючій татарській загрозі;
- ✓ «соціальна» – факт виникнення козацтва розкриває як наслідок посилення економічного, політичного, національного та релігійного факторів, які штовхали населення до масових втеч на вільні землі [18].

Історично склалося так, що у XV столітті на території нашої держави в черговий раз розпочався перерозподіл земельної власності на користь панів та князів. Відбулися зміни у системі відносин, що стало причиною руйнації і системи охорони кордонів.

Саме це стало поштовхом до створення нового захисту. За таких умов за народної ініціативи було сформовано нову військову силу, основним завданням якої стає охорона кордонів. Так на історичній арені з’явилося українське козацтво [23, 54-55].

За даними істориків на зміну княжій Русі на українських землях встановлювалися нові самостійні держави. На звільненому від Орди Полі Половецькім виникли козацькі війська-держави з центрами на Дніпрі та Дону. Це були напівосілі держави, керовані виборною військовою владою. Важливим джерелом доходів цих військових держав був прибуток і плата за участь у війнах на боці інших держав [23, 54-55].

Центром війська-держави дніпровських козаків спочатку були Черкаси, але близько 1554 року князь Дмитро Вишневецький (Байда) побудував на острові Мала Хортиця нову козацьку столицю – Запорізьку Січ. Це була легка фортеця за зразком кочових зимовиків, але вже з дерев'яними будівлями замість наметів.

Січ кілька разів переїжджала, але завжди залишалася центром, з якого козаки вели активну самостійну політику. З часом Запорізька Січ стала державно-політичним утворенням козацтва. Це було добровільне об'єднання – суто чоловіче товариство зі своїми звичаями і «неписаними законами». Всі козаки були витривалими, мужніми та сильними, мали гарну фізичну підготовку. Боротьбу з ворогами та оборону своєї землі запорожці вважали своєю головною та найсвятішою справою [18].

У боротьбі з двома могутніми противниками – Польщею і Туреччиною – Запорізька Січ здобула статус війська-держави. Згідно кочовій традиції Січ поділялося на курені за принципом земляцтва. Над куренями стояв кіш – уряд козацької республіки. Кіш і кошовий отаман, який мав всі повноваження його голови, обиралися козаками.

На початку XVI сторіччя Січ контролювала землі від нижнього Подніпров'я і Побужжя – на заході, і до Азовського моря – на сході. Територія Запорізької Січі ділилася на окремі райони – паланки. Керували ними полковники, затверджені кошем. Полковнику підпорядковувалися Отаман, які керували населеними пунктами – слободами і зимівниками [18].

Створення та розвиток козацтва стало поштовхом до виникнення нових прошарків тогочасного суспільства. Так разом зі зростанням козацтва з'являлось все більше вільних людей, які заповнили у суспільстві проміжну нішу між робочою силою селян та незаможної шляхти. До складу козацьких угруповань приймали неодружених православних чоловіків.

Нових козаків називали «молодиками», «новачками» або «джурами». Молодики мали володіти українською мовою та бути фізично загартованими. Обов'язковим для новоприбулих молодиків було проходження відповідних

навчань. Претендент у козаки, мав виконувати січові порядки, вивчати військову тактику і стратегію [19, 337–342].

Військовий склад Запорозької Січі поділявся на старшину, молодиків, та рядових козаків (сіромах) й поспільство (простолюд), яке жило за межами Січі у зимівниках. Ще були городові які жили в селах, містечках, хуторах; бідні козаки звалися голотою, а багаті – дуками.

Запорозька Січ була військово організаційною. На чолі війська був виборний гетьман якого офіційно називали старшим, керував січчю кошовий отаман, який обирався козаками на один рік. Вся влада (військова, адміністративна, судова, духовна) належала отаману.

Він виступав у ролі головнокомандувача, духовного наставника, отаман затверджував вибраних на раді старшин, давав законну силу угіддям, розділяв воєнну здобу, доходи, грошове утримання, приймав новобранців та був дипломатом із сусідніми державами.

Якщо запорожці були не задоволені отаманом та його діяльністю, то його могли навіть стратити. Загальна козацька військова рада (коло) проводилася в деякі дні обов'язково (наприклад, 1 січня кожного року для переобрання старшини), а також за бажанням козацького народу. Така рада була віщою силою та владою [19, 337–342].

Дослідники відзначають, що козацтво Запорізької Січі відважно захищало кордони нашої держави, та з часом мало за мету поширення свого політичного впливу на всі українські землі.

Більшість істориків стверджують, що важливою постаттю у створенні козацької держави був Б. Хмельницький. У 1648 -1654 рр. саме він очолив збройне повстання Запорізької Січі та визвольну війну. У результаті війни було створено державу під назвою Україна.

У цей час більш менш чітко визначилися її територіальні межі, та органи цивільної та військової адміністрації, утворились нові політичні угруповання в середовищі еліти. Саме й цей період етнічна самосвідомість українського населення піднялась на новий щабель свого розвитку, відбулось розгромлення

польсько-шляхетської влади і ліквідація феодально-кріпосницького гніту [8, 5].

Одну з головних ролей у створенні Української держави відіграли союзники селянських мас - рядові козаки і міська біднота. Ця історична подія була дуже важливою в житті українського народу. У результаті такого супротиву українському народу вдалося позбавитися соціального і національного гноблення та зберегти гідність нації.

За козацької доби український народ духовно збагатився, розвинувся як великий слов'янський народ, і зайняв одне з найчисельніших місць у Європі. У період козацтва розвивалась культура, наука і освіта. Події, які відбувались навколо відображувались у народній творчості та мистецтві [8, 5].

Історія виникнення українського танцю бере свій початок ще з часів Запорізького козацтва. За роки козаччини українська народна хореографія розвивалась і збагатилася творчими доробками запорізьких козаків, які у вільний від боротьби час відображали у танцях свою енергію, рухливість, темперамент, своє вільне, але суворе життя.

Відомості про танок зустрічаються у працях дослідників Запорізької Січі. Так, наприклад, Д. Яворницький у своїй тритомній праці «Історія запорізьких козаків» розповідає танцювальні порядки та звичаї запорожців. Д. Багалій зазначав, що козацькі танці включали в себе широкий спектр рухів та комбінацій, які відзначаються військовою дисципліною та силою, це були стрибки, оберти, рухи зі зброєю та імітацію військових дій [2, 12].

М. Закович у своїй роботі відзначав, що саме козацтво було носієм нового художнього смаку, воно мало власне творче середовище і виступало творцем художніх цінностей нашої держави [7, 415 – 420].

О. Колосок відзначав, що українська народна хореографія розвивалась та збагачувалась на творчості запорізьких козаків, які мовою танку розповідали про своє вільне, але таке нелегке життя. Особливості танцювальної культури козацької доби були зумовлені тим, що козаки, які

приходили на Січ з різних регіонів, вкладали в неї свої нові індивідуальні риси [1, 15].

Саме завдяки міміці та пластиці виконавців козацький танець майстерно відображав характерні риси тих людей, які його створювали. У козацьких танцях відслідковувалась логіка поступовості, вони починались повільно з простих кроків і рухів, а потім набирали обертів і закінчувались надзвичайними стрибками та викрутасами. Техніка танцю ускладнювалась, разом з цим змінювався і його характер – від мужнього та героїчного до запального і радісного та жартівливого [1, 15].

Танок для козаків був не лише засобом розваги, а й своєрідним навчанням військового мистецтва. Під час танцю тренувались м'язи, удосконалювались спритність та витривалість, юнаки навчались вправності та кмітливості, нерідко це відбувалось з використанням різноманітної військової зброї. Танок виступав одним із засобів навчання молоді, це було свого роду мистецьке змагання на зразок військового двобою, у якому молодь вчилась, а старші вдосконалювали свої навички. [3, 3–9].

Виходячи з вище зазначеного, можемо відзначити, що козаки були сміливими та мужніми захисниками нашої держави, які свідомо та відважно відстоювали свої ідеї демократичної та незалежної України. Саме українське козацтво стало невід'ємною сторінкою в історії формування державності та розвитку вільного духу населення.

Козацтво як національна лицарська верства було головним носієм художнього смаку й головним рушієм культуротворчих процесів в Україні. Козацьке хореографічне мистецтво відіграло важливу роль у збереженні культурної спадщини України та відображає важливий аспект історії та культури козаків. Воно відоме своєю виразністю, силою та витонченістю виконання.

Козацька доба залишила глибокий слід в історії національної культури, торкнувшись усіх без винятку видів мистецької творчості, а форми хореографічної культури у вигляді танцювальної спадщини, що відображають

українські обряди, звичаї і традиції, закладають глибокі тенденції розвитку та стають неписаними правилами поведінки нашого суспільства.

1.2 Козацькі теми та образи у мистецькому просторі

Сьогодні мистецький потенціал козацтва можна відслідкувати у творчості митців як минулих століть так і сучасників. Козацька доба – славетний період нашої історії. У літописі українського народу вона залишила чимало героїчних сторінок та згадок. Варто відзначати, що у сучасному мистецькому просторі козацькі теми та образи ми зустрічаємо в багатьох працях письменників, композиторів, художників вони ж є і в опері, у балеті та кіномистецтві.

У культурно-мистецькому житті Запорозької Січі важливе місце належало музиці, співу і танцям. У січовій музичній школі, де навчали співу, були створені спеціальні групи виконавців – лицедіїв, котрі ставили народні лялькові видовища під назвою Вертеп у супроводі троїстих музик. Головна роль у цих виставах належала козакові-запорожцю, який добре грав на бандурі, співав і танцював[20, 63].

До виняткових явищ в історії духовної культури українського народу належить і козацьке хореографічне мистецтво. Особливою популярністю з-поміж запорожців користувався гопак, який тепер називають українським народним танцем. Його виконували лише чоловіки. Основу танцю становила імпровізація, під час якої танцюристи демонстрували, хто на що здатний.

Не менш визначним мистецьким досягненням запорізького козацтва виступає кобзарство, що є своєрідним явищем української народної культури. Микола Гоголь називав кобзарів охоронцями бойової слави нашої Батьківщини, поетами і літописцями [20, 63].

Культура козацької держави – це складний багатогранний етносоціальний феномен, з плином часу вона увійшла як складник духовного життя сучасної української нації. Художні вподобання, демократичні настрої

козацького середовища визначили колорит козацького розвитку української етнокультури. Акумулюючи величезний духовний досвід XVII – XVIII ст., козацтво залишило глибокий слід в етнонаціональній свідомості народу [20, 64-67].

Образи українських козаків завжди надихали митців на створення справжніх шедеврів мистецтва. З глибини віків до нас дійшли зображення войовничого й водночас поетичного козака Мамаю, що їх можна побачити на старовинних народних малюнках. Відомі класики українського образотворчого мистецтва М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Дерегус, сучасні майстри живопису Ф. Гуменюк, С. Якутович та багато інших художників присвячували свої полотна славним воїнам.

У літературі варто відзначити Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Куліша, В. Забілу, С. Кльоновича, які майстерно у свої творах описували мужність та відвагу козаків, зробили велику кількість записів фольклору, що є зв'язком між усіма видами мистецтва [20, 68].

Значний внесок у розвитку цього напрямку у музиці зробили Ф. Колеса, М. Грінченко, Л. Ревуцький, М. Лисенко, С. Гулак-Артемівський. Козацька тема, будувалася на тлі побутової та історичної правдивості, займає особливе місце у драматичному театрі – М. Кропивницький, М. Садівський та ін. Цікавились козацтвом і західноєвропейські митці – Байрон, Вольтер, Боплан.

У своїй роботі В. Кукса відзначав, що у XVII-XVIII ст. на розвитку мистецтва та живопису великий вплив мала церква. Довгий час народний живопис розвивався в межах іконопису. У часи виникнення запорізького козацтва в іконописі України вже існувала досить потужна народна течія. Народні митці-іконописці потроху звільнялися від канонів візантійського іконопису, який домінував на Україні ще з часів Київської Русі [13, 20].

У XV-XVI ст. іконопис позначався об'ємністю форм, застосуванням яскравих барв і головне – зображенням на іконах людей – сучасників іконописців. Ця тенденція набуває особливого поширення на Запоріжжі.

Запорізькі майстри часто зображували на іконах не тільки козацьку старшину, гетьманів, але й рядових козаків. Широко розповсюдилась на Україні у другій половині XVII – на початку XVIII ст. традиція виконання ікон у стилі «Запорізької Покрови», коли на іконах поруч з козаками зображались також військові клейноди запорожців [13, 20].

У наш час чудову виставку козацького іконопису та світського живопису влаштовують час від часу Дніпропетровський історичний музей імені Д. Яворницького та Дніпропетровський художній музей. Тут представлені не тільки ікони з колишніх земель Запорізької Січі, але й всесвітньо відомі «Мамаї» – народні картини із зображенням козака-бандуриста, які прикрашали в давнину майже кожен козацьку та селянську хату.

Раніше картини із зображенням козака Мамаю уособлювали любов народу до свого захисника від зовнішніх і внутрішніх ворогів – запорізького козацтва. Кобза, яка завжди зображалася на таких картинах, символізувала народну історію та мрії, кінь – його волю, дуб – його могутність. Часто на картинах ми бачимо зображення списа з прапорцем, козацьких штофа і чарки [13, 21].

Це були речі, пов'язані з смертю козака, – спис ставився на місці поховання, штоф та чарка клались в могилу, і нагадували вони про скороминучість життя та козацьку долю, в якій загроза смерті в бою була повсякденною реальністю. На картинах, які створювалися ще під час Січі, козак Мамай зображений, як правило, один, на пізніших полотнах – разом з паном, дівчиною, навіть верхи на коні.

Картини «Козаків Мамаїв» набули особливого поширення на Україні наприкінці XVIII – на початку XIX ст. Це була світла і тривала пам'ять народу про його захисників козаків та про Запорізьку Січ. Провідним жанром світського живопису став портретний. У ньому виявлялися впливи реалізму, тобто портретні зображення були правдивими, близькими до реального життя [13, 23-25].

З часом, уподобання та провідні жанри художників змінювалися. Нові митці належали до представників реалістично-демократичного напрямку і, згідно з духом часу і власними мистецькими уподобаннями, представляли тему козацтва в побутово-етнографічному чи героїко-епічному ключі. Так, побутово-етнографічний напрям притаманний картинам О. Сластіона («Проводи на Січ»), Ф. Красицького («Гість із Запоріжжя»), М. Пимоненка («В похід») та ін. Тенденція до героїко-епічного зображення сюжету відтворена в деяких творах С. Васильківського («Козаки в степу», «Похід козаків»), О. Мурашка («Похорон кошового») [10].

Варто відзначити, що навіть при розмаїтті підходів до відтворення козацької теми у багатьох художників переважав героїчний, овіяний бойовою романтикою, образ запорізького козацтва. Картину «Запорожці пишуть листа турецькому султану» вважають апофеозом героїки України.

У свій час вона мала такий значний вплив на молодих художників, що навіть ті з них, хто потім ніколи не звертався до історичного жанру, малювали конкурсні роботи на сюжети з історії козацтва і отримували за них звання художника: П. Шарварок («Мазепа, спійманий козаками в степу»), О. Мурашко («Похорон кошового»), С. Чуприненко («У похід збираються»), Ф. Красицький («Гість із Запорожжя»), І. Шульга («Козаки пішли»), А. Кандауров («Запорожці викликають ворога на герць») та Г. Крушевський («Тривога») [10].

Значним внеском у розвиток і популяризацію козацької теми та образів козака була творча праця групи художників – вихідців з України: М. Ткаченко, М. Глоба, Г. Крушевський, П. Левченко, М. Кравченко, Х. Платонов, К. Крижицький та ін. Вони виконували ілюстрації до українських сюжетів, що користувалися популярністю. З-поміж них особливим талантом вирізнявся І. Їжакевич. Його композиції сприймалися як продовження альбомів «Живописна Україна» Т. Шевченка та Л. Жемчужникова.

Тема козацтва знайшла своє відображення у монументальних і станкових скульптурних творах, що увійшли в історію мистецтва. Серед них

чільне місце посідає один з кращих монументів ХІХ ст. в Україні – пам'ятник Б. Хмельницькому в Києві [10].

Дослідники творчості І. Котляревського, не могли не відзначити образ козака у поемі «Енеїда». Твір написаний у 1796 році, через 20 років після розгрому Запорізької січі Катериною ІІ. Автор не тільки описує козацьке життя, а уперше подає назви козацьких танців і рухів до них – це «Горлиця», «Зуб», «По балках», «Санджарівка», «Метелиця», «Гоцак», «Журавель», «Дудочка», «Вегеря» та інші, рухи – викрутас, вихиляс, третяк, гайдук та інші.

Б. Кокуленко, стверджував, що творчість і життя Т. Шевченка починалося з народної пісні. Тісний зв'язок великого Кобзаря з музичним фольклором привертав увагу багатьох дослідників. Танець у митця (як і пісня) доповнює і утворює такі риси його поезії, як правдивість, народність, простота, ідентифікація нації та наближує нас до джерел танцювального мистецтва [11, 15-17].

Як один зі своєрідних виявів волелюбності до українського народу, танець мав особливу популярність у козацькому середовищі. Саме у ХVІІІ ст. кобзарі та бандуристи були типовими прообразами в баладах «Гайдамаки» та «Сліпий», вони співають і танцюють з іншими персонажами творів. Через образ кобзаря Т. Шевченко передає глибинну духовність українського народу, а через танець – символ невмирущого козацтва, багатство національного етносу.

Шевченкові рядки містять неоцінну історичну інформацію про українські народні танці «Метелиця», «Горлиця», «Гопак». Тому підтверджується, що зазначені танці були цікавими та видатними не тільки за його часів, а й набагато раніше [11, 15-17].

Також, хотілось би відзначити, що про козаків писав поет-романтик В. Забіли «Гуде вітер вельми в полі», а у драмі П. Куліша «Колії» та у поемі польського поета С. Кльонович «Роксоланія» відслідковується майстерний опис відважних козаків та їх танців.

Досить широко козацька тема розкривається в українській книжковій графіці. У ХХ столітті такі митці, як Г. Нарбут, І. Падалка, В. Касіян, М. Дерегус, О. Кульчицька, С. Караффа-Корбут, О. Данченко, Г. Якутович, А. Базилевич, В. Перевальський, В. Лопата відображали її у своїх роботах. В. Касіян 1934 року яскраво та майстерно ілюстрував поезії Т. Шевченка. І. Їжакевич, оформлюючи «Кобзар», зобразив близько 30 малюнків та ілюстрацій [12, 57].

У 1936 року на широкий загальний вийшла «Енеїда» надрукована з ілюстраціями М. Дерегуса. Влучно підібрані багатофігурні композиції відзначалися нетиповим поєднанням академічних, містичних і гротескних рис. З 1943 року М. Дерегус відтворив ще низку картини під назвою «Хмельниччина». До циклу уввійшли роботи: «Заспів», «Зустріч Богдана Хмельницького з реєстровими козаками», «Після Корсунської перемоги» та інші [12, 57].

З часом особливо популярності набрали вертепні театри, які стали передумовою створення українського драматичного театру. Театрали М. Кропивницький, М. Садовський, П. Саксаганський у своїй професійній діяльності використовували козацький танець. Вони сприяли розвитку української народної хореографії та органічно вплітали її в дію драматичних вистав.

Козацька героїка, козацька самодіяльна і кобзарська музика потужно вплинули і на професійну творчість композиторів. Прикладом цього є опера С. Гулака-Артемовського «Запорожець за Дунаєм» (1862), що вважається нині взірцем поєднання козацьких культурних традицій із творчими пошуками українських митців післякозацької доби. Автором лібрето й виконавцем головну партії в перших постановках (1863–1864) був сам композитор. Через багато десятиліть по тому неперевершений образ Карася створив І. Паторжинський [6, 2].

Запорізька тематика, козацько-кобзарські мотиви є домінантою творчості М. Лисенка. Його опери «Тарас Бульба» (1890) й «Енеїда» (1911),

оперета «Чорноморці» (1872) та численні обробки народних історичних пісень і пісень на слова Т. Шевченка становлять блискучі зразки переосмислення духовного спадку козацтва.

Музично-пісенне надбання козаків зачипало творчу уяву й багатьох інших композиторів, зокрема П. Ніщинського (хор «Закувала та сива зозуля», обробки народних пісень «Байда», «Козак Софрон», «Ой гук, мати гук»), М. Леонтовича (обробка народної пісні «Козака несуть»), П. Козицького (симфонічна сюїта «Козак Голота»), М. Вериківського (опера «Сотник», симфонічна поема «Петро Конашевич-Сагайдачний», кантата «Дума про дівку-бранку»), Л. Ревуцького (збірка «Козацькі пісні», обробка народних мелодій), К. Данькевича (опера й сюїта «Богдан Хмельницький»), В. Гомоляка (балет «Запорожці», музична драма «Маруся Чурай»), Г. Майбороди (вокально-симфонічна поема «Запорожці»).

Твори на козацьку тематику (пісні, партії з опер) посідали чільне місце у виконавській діяльності видатних співаків: О. Мишуги, М. Менцинського, М. Донця, І. Козловського, М. Гришка, Б. Гмирі, А. Солов'яненка [9].

Окремою сторінкою в історії України є розвиток героїчного епосу. Українці співали завжди. У своєму минулому вони мали славні сторінки: сильну цивілізовану державу Київську Русь та демократичний устрій Запорізької Січі, де героями були всі від гетьмана до козака-голоти.

Традиційно до цього розділу фольклору відносили думи, балади та історичні пісні, які найбільш досконало відображали історію життя і боротьби українського народу, розвиток його самосвідомості та національної гідності [6, 3-5].

Знайшло своє відображення українське козацтво і кінематографії. У 1911 року один з піонерів української кінематографії Д. Сахненко створює перший український повнометражний ігровий (художній) кінофільм «Запорозька Січ» про подвиги запорозьких козаків і кошового отамана Івана Сірка в боях проти татар та турків у XVII ст. Картина знімалася за участі нащадків запорозьких січовиків з с. Лоцманська Кам'янка. Фільм вийшов у

прокат у січні 1912 року. На жаль, від цього фільму збереглися лише лічені кадри [21].

Український скульптор, кінорежисер, драматург, сценарист, художник кіно. І. Кавалерідзе поставив фільм-оперу «Запорожець за Дунаєм». Екранізація опери Семена Степановича Гулак-Артемовського відбулась у 1937 році.

На межі 2000-х р. величезний успіх мав фільм польського режисера Єжи Гофмана «Вогнем і мечем», у якому український актор Богдан Ступка зіграв роль гетьмана Богдана Хмельницького. Богдан Ступка стає «головним гетьманом українського екрану» – йому належать також ролі в історичному серіалі «Чорна рада» Миколи Засєєва-Руденка (2000 рік) та фільмі Юрія Іллєнка «Молитва за гетьмана Мазепу» (2001 рік) [15].

Дослідження митців доводять, що тема козаків широко представлена у літературі, образотворчому мистецтві, музиці, піснях, виставах драматичного театру. Музично-пісенне мистецтво та балади про козаків стали поштовхом до виникнення кобзарства. Пісенні твори про козацтво посідали важливе місце у співацькій діяльності. До неї активно зверталися композитори, театralи та балетмейстери.

Козацька хореографія – невід’ємна частина української хореографії, вона є своєрідним мистецтвом постановки танцю. Завдяки хореографічним постановкам виконавці можуть розкрити свої таланти, продемонструвати духовний розвиток та фізичну витривалість.

Хореографія спонукає особистість до художньо-творчої діяльності. Втілення характерних компонентів національно-патріотичної свідомості козаків у хореографічних постановках сприяє формуванню національного характеру нашого суспільства та збагачує світоглядні ідеї свободи та любові до рідної України.

1.3. Козацтво в хореографії як чинник формування української ідентичності

Запорізькі або козацькі танці беруть свій початок ще з часів існування Запорозької Січі. Хореографічне мистецтво відіграло важливу роль у поширенні козацької спадщини в сучасний світ. Найкращі елементи національного колориту та характеру українців були включені до хореографічного мистецтва. Одним із яскравих прикладів мужності, неймовірної сміливості та неординарності може слугувати саме образ козаків.

Фундаментальні дослідження з українського танцю, проведені В. Верховинцем., К. Василенком, А. Гуменюком і Ю. Станішевським та ін., не приділяють особливої уваги танцям, які були створені в Україні під впливом культури козацтва.

Сьогодні основні проблеми розвитку українського народно-сценічного танцю в цілому та танців українських козаків зокрема продовжують досліджувати сучасні науковці. Феномен козацьких танців у сценічній практиці постійно привертають увагу мистецтвознавців, балетмейстерів та дослідників [14, 3].

Аналізуючи літературні джерела, ми дізнаємось, що гопак був одним із давніх танців в Україні. У словниках можна знайти значення слова гопак як плигати, скакати, бити, ушкварити. У піснях та приспівках XVII ст. та віршах XVIII ст. гопак розглядають як одну зі складових частин танцю козак, так як і ряд інших хореографічних елементів таких, як голубці, гайдуки, вихиляси.

Такий новоутворений вид танцю на той час був складним, проте приваблював молодь. Дуже часто його виконували декілька осіб, ніби змагаючись один з одним у витривалості та вправності [14, 4].

Козацький танець зазнає змін після того, як, партнеркою чоловікові стає жінка. Саме жінка, дівчина надає дикому танцю козака шляхетності, грації та елегантності. Запорожці стають прикладом для наслідування. Городові козаки

й сільське парубоцтво намагалися танцювати так як запорожці, але їм часто не вистачало майстерності, вправності та сили характеру.

Козацькі танці мали на меті не лише особисте задоволення й розваги. В них завжди закладався момент відшліфовування професіоналізму. Танці запорожців мали гарно розвинену танцювальну лексику. До козака ввійшли хореографічні рухи та комбінації ранніх танців-рухів. Проте головною особливістю цього танцю є його імпровізаційний характер, саме це сприяло придумуванню нових, раніше не відомих рухів і комбінацій [14, 4].

У своєму середовищі козаки створили велику кількість танцювальних звичаїв, які поширювались серед молоді та населення громад. Після того, як у другій половині XIX ст. започаткували професійний український драматичний театр – танцювальне мистецтво почало розвивати з новою силою.

Хореографія все більше приваблювала глядачів і посіла почесне місце у театральних постановках. З часом українські танці стають справжньою окрасою драматичних вистав, вони зачаровують глядачів вишуканістю, енергією, темпераментом, веселістю, багатством лексики й всіма якостями, які формувались ще в козацькому танці [14, 7].

Події козацької доби (друга половина XVI–XVIII ст.) та культура Запорозької Січі мала значний вплив на розвиток української народної хореографічної культури. Аналізуючи історичні факти можемо стверджувати, що основи народно-сценічної хореографії українського народу були закладені ще в козацьку епоху.

У цей час були закладені основні елементи танців, які сьогодні стали символами української народної хореографії (наприклад, «Гопак», «Козачок»). «Гопак» та «Козачок» відображали ідеали козацтва, відтворювали волелюбність, мужність, фізичну силу та витривалість. Козацька тема була і залишається важливою в українській народно-сценічній хореографії.

Вітчизняні балетмейстери здавна використовують творчі принципи сценічної інтерпретації фольклорних танців для втілення козацької тематики в народно-сценічній хореографії. Постановки відіграють вагомую роль у

репертуарі творчих колективів, саме тому їх керівники та балетмейстери дуже ретельно та відповідально відносяться до підбору матеріалу та відтворення ідейно-тематичної лексики танцю у своїх хореографічних постановках [16, 94].

Постановки за мотивами козацьких танців, а також авторські хореографічні композиції на тему козацтва В. Верховинця та В. Авраменка внесли значний внесок у розвиток та удосконалення творчих принципів сценічної інтерпретації танців козаків. Саме вони сприяли поширенню слави козацьких танців не лише в Україні, а й за її межами.

Фольклорні танцювальні зразки доби козацтва, які були частиною загальної системи культурних цінностей Запорозької Січі. Вони були творчо переосмислені балетмейстерами України та реалізувались у сценічному хореографічному мистецтві України кінця XIX – першої пол. XX ст. Танець «Гопак» став символом української нації та народного хореографічного мистецтва та сприяв формуванню балетмейстерської майстерності видатних хореографів України [16, 95].

Саме завдяки непосильній та творчій праці балетмейстерів-постановників український народний танець розвивається та популяризується на вітчизняних та закордонних сценах. Перше визнання українського хореографічного колективу відбулось за кордоном ще у 1935 році.

Саме тоді, отримавши запрошення на Перший міжнародний фестиваль народного танцю в Лондоні головний балетмейстер Київського театру опери та балету імені Т. Г. Шевченка Л. Жуков зібрав кращих танцюристів та укомплектував танцювальну групу із солістів Київського та Харківського оперних театрів [5, 30].

Для роботи з цією групою він запросив вже відомого на той час українського композитора, диригента і хореографа, першого теоретика українського народного танцю В. Верховинця. Визнаний майстер навчав танцюристів українському народному танцю майже два місяці. Він навчав їх

правильному положенню рук, корпусу та ніг, а також взаємодії партнерів у танцювальному колі. На великій сцені професійні актори повинні були показати український народний танець у всій його красі та привабливості.

Верховинець підібрав цікаву музику і разом з Л. Жуковим поставив «Триколінний гопак». Танець цей складався з двох частин. Перша – «Козачок» належала В. Верховинцю. В ньому відображалася віртуозність чоловіка, а дівчата створювали ліричний контраст парубоцькому танцювальному хисту своїми плавними, сповненими скромності рухами [5, 30].

Друга частина – «Гопак» була поставлена Л. Жуковим. Цей стрімкий чоловічий танець, насичений найскладнішими танцювальними рухами, узгоджувався з «Козачком» як єдине гармонійне ціле. «Триколінний гопак» виконувався в надзвичайно швидкому, іскрометному темпі, і він виглядав надзвичайно ефектним і надзвичайно поетичним.

Здобутки митців у Лондоні перевершили очікування. Після закінчення «Гопака» в найбільшому концертному залі Лондона «Альбертхолі» танцюристів запросили танцювати на «біс» кілька разів, не відпускаючи їх зі сцени. Українська танцювальна група одержала першу премію фестивалю [5, 31].

Сьогодні візитівкою української хореографії виступає Національний заслужений академічний ансамбль танцю України ім. П. Вірського, який є провідним професійним ансамблем народно-сценічного танцю в Україні. П. Вірський та М. Болотов заснували його у 1937 році.

Ансамбль здобув широку популярність як національний танцювальний колектив, який представляє українське національне мистецтво на світовому рівні. Керівники великого значення надавали популяризації козацької тематики. Уже до першої програми ансамблю входила «Українська сюїта», де яскраво виокремлювались «Козачок» та «Гопак» [5, 31].

Для створення сценічного варіанту певної художньо-танцювальної композиції. П. Вірський використовував танцювальний фольклор і елементи традиційної ігрової культури, а також особливості відтінків кожного

народного танцю. Він дуже гарно знав характерні для народної хореографії композиційні принципи та методи, що давало йому можливість створювати неперевершені хореографічні шедеври.

В 1951 р. ансамбль було оновлено, проте колектив продовжував відтворювати на сцені хореографічні композиції козацької тематики. Так були поставлені «Гопак» за В. Вронським, «Запорожці» А. Опанасенком, «Козачок» та «Вільний козак» за Л. Калініним [16, 96].

У творчості П. Вірського тема козацтва була осмислена. За свідченням Г. Боримської: *«різноманітні грані українського національного характеру П. Вірський вклав у життєрадісний, іскрометний «Гопак». Тут і лірична тема в уповільненому темпі, і героїчна – у швидкому, полум'яному... Усе природно, високохудожньо і дає естетичну насолоду глядачам»* [4, 48].

Хореографічна композиція «Запорожці», створена є одним із найкращих творінь П. Вірського. Він вперше розглядає відомі теми танців, які вже мали певні звичаї щодо їх опису. Балетмейстер створив єдину гармонійну хореографію, яка включає різноманітні танцювальні форми, такі як монологи, дуети, тріо, квартети та великі ансамблі. Танець чітко показує бій, створюючи загальний образ героїчного загону героїв.

П. Вірський вперше представив її 1964 році створену за мотивами творів Т. Шевченка танцювальну мініатюру «Про що верба плаче». Тривожні звуки гонга та литавр, які символізують війну та народне горе, контрастують із світом закоханих героїв мініатюри. Основною темою номеру була важка доля козачки, яка не може пережити смерть свого коханого козака, захисника України [4, 48].

У своїй роботі П. Вірський також звертався до такого явища української культури як вертеп. Однією з робіт у цьому напрямку була хореографічна мініатюра «Ой під вишнею». Козак-запорожець був одним із найвідоміших героїв, який символізував мужність і силу українців.

Балетмейстер майстерно описує персонажів за допомогою декоративного оформлення та зовнішніх форм акторської виразності. В образі

головного героя постановки П. Вірський утілює силу, енергію, винахідливість і оптимізм, риси, які здавна пов'язувалися з образом козака у народі.

Нині козацька тематика входить до творчого доробку та репертуару багатьох хореографічних колективів. Також її можна відслідкувати у вокально-хореографічних композиціях філармоній та відомих хорів України [4, 48].

Хореографічні та вокально-хореографічні постановки «Гопак», «Козачок», «Козаки Поділля», «Проводи козаків», «Козацька святкова», «Їхав козак з України», «Козацькі забави», «Сіверська старшина», «Козацька родина» та багато інших є потужними фундаментом народно-сценічного хореографічного мистецтва, та відіграють важливу роль у формуванні національної ідентичності [16, 97].

Тема козацтва широко представлена у репертуарі нині відомих колективів України, серед яких: Національний заслужений академічний український народний хор України ім. Г. Верьовки, Ансамбль пісні і танцю «Козаки Поділля» Хмельницької обласної філармонії, Народний фольклорно-хореографічний ансамбль «Славутич» (м. Дніпро), Поліський ансамбль пісні і танцю «Льоник», Академічний ансамбль пісні і танцю Національної гвардії України, Ансамбль пісні і танцю Державної Прикордонної Служби України, Академічний ансамбль пісні і танцю «Сіверські клейноди» Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм, ансамбль «Київ» кафедри народної хореографії Київського національного університету культури і мистецтв, Народний аматорський колектив профспілок України Ансамбль народного танцю «Забава» та інші [16, 97].

Відображення славного козацтва можна побачити і у роботах дитячих аматорських колективів: зразковий дитячий ансамбль танцю «Квіти України» (м. Київ), дитячий хореографічному колективі «Веселка» (м. Васильків), народному хореографічному ансамблі «Пролісок» (м. Київ), дитячий зразковий ансамбль народного танцю «Квіти України» (м. Ніжин) та інші [16, 99].

Підводячи підсумки, хотілося б відзначити, що українська хореографія, яка базується на козацьких традиціях, допомагає нам відчувати зв'язок із своєю історією та культурою. Вона сприяє розкриттю патріотичних почуттів, підтримує важливі цінності та сприяє формуванню національної свідомості та ідентичності.

Можливість передавати від покоління до покоління історію, традиції та надбання в яскравих хореографічних образах допомагає зберігати спадщину батьків і дідів та збагачувати культуру нації. Хореографічне мистецтво, зокрема, хореографічні композиції виступають важливим джерелом формування ідентичності української нації, оскільки вони не лише відображають культурні та історичні аспекти, але й впливають на емоційний, естетичний та соціокультурний рівні українського суспільства.

Висновки до першого розділу

1. Виявлено, що козацтво було головним носієм художнього смаку й головним рушієм культуротворчих процесів в Україні. Козацьке хореографічне мистецтво є важливою складовою культурної спадщини України і відіграло значущу роль у збереженні і передачі традицій та історії козаків. Танці відображають не лише фізичну майстерність та енергію, але й глибокий зміст, пов'язаний з історією, віруваннями та щоденним життям козаків. Воно відоме своєю виразністю, силою та витонченістю виконання.

Козацька доба частина історії національної культури, вона має вплив на формування та розвиток видів мистецької творчості. Варто зауважити, що хореографічної культура козацтва у вигляді танцювальної спадщини, відображає українські обряди, звичаї і традиції, закладає глибокі тенденції розвитку.

2. Проаналізовано, що козацька хореографія є невід'ємною частиною української хореографії, вона є своєрідним мистецтвом постановки танцю. Сучасні колективи та групи зберігають і популяризують козацьке

хореографічне мистецтво, виступаючи на різних заходах та фестивалях. Це сприяє підтримці та розвитку української культурної спадщини, роблячи її доступною для нових поколінь.

Одним з найвідоміших танців, пов'язаних з козацькою тематикою, є гопак. Гопак – це традиційний український народний танець, який часто виконується з енергійними та виразними рухами. Цей танець часто асоціюється з військовими та козацькими традиціями. Рухи в гопаку можуть символізувати силу, вольовий дух та відданість Батьківщині.

3. Визначено, що тема козацтва в хореографії відіграє важливу роль у формуванні української ідентичності, оскільки танці та рухливі вирази можуть втілювати та уособлювати дух нації, її історію та традиції. Козацька тема в хореографії відзначається виразністю, енергією та патріотизмом, що може сприяти підтримці та зміцненню національної самосвідомості.

Народне хореографічне мистецтво пройшло довгий шлях перетворень та трансформацій, але незмінним залишилось джерело рідної культурної спадщини, яке зберігає в собі та транслює філософську метафоричну систему самобутності та унікальності. Виховна цінність його полягає у формуванні та розвитку особистості через пізнання історії становлення національної хореографічної культури, ознайомленні зі звичаями та традиціями українського народу.

Хореографічне мистецтво, зокрема, хореографічні композиції виступають важливим джерелом формування ідентичності української нації, оскільки вони не лише відображають культурні та історичні аспекти, але й впливають на емоційний, естетичний та соціокультурний рівні українського суспільства.

РОЗДІЛ II. Художні властивості кваліфікаційної роботи «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака» хореографічна постановка «Козаки на марші»

2.1. Ідейно-тематичний аналіз хореографічного твору

Тема: козацтва, козак як символ незламності українського народу;

Ідея: показати волелюбство, стійкість, впевненість і жагу до життя;

Надзавдання: мотивувати глядача, дати впевненість в перемозі української армії.

Конфлікт: протиборство добра зі злом;

Наскрізна дія: визвольна боротьба;

Час дії: відбувається в степу на світанку перед визвольним боєм;

Місце дії: Кримський степ;

Форма: Великий ансамбль;

Стиль: народна хореографія;

Жанр: сюжетно-побутовий.

Лібрето

Невеликий загін козаків на світанку вирушив зі свого куреню в кримські степи, щоб визволити полонених побратимів яких переганяли татари шляхом для рабів і продавали на галери. По дорозі зустріли татарський загін – прийняли бій. Легко перемогли, побратими лишилися живими та неушкодженими. Оцінивши ситуацію, що нічого більше не загрожує і ворога поблизу нема – вирішили перепочити. Надихнувшись перемогою відпочивали з танцями та жартами. Відпочивши загін козаків рушив далі до безкрайніх просторів степів.

Характеристика головних героїв

Кошовий Отаман - головно командував війська. Зосередив у своїх руках вищу військову старшину, зібрав кращих бійців січі. Під час війни козацька старшина була просто володарем Запоріжжя, і її дії відповідали козацьким

звичаям і традиціям. Мудрий, холоднокровний, завзятий ватажок свого війська.

Військові булавничі –Зберігали відповідно булави, бунчуки, які були символами влади кошових отаманів, і військовий прапор – корогву. Майстри з виготовлення булав.

Козак із шаблею – невеликого зросту, спритний ,швидкий. Характерною його особливістю володіння шаблі є використання різноманітних кроків ковзання (низькі удари ногами або падіння), а також рухів захоплення голими руками.

2.2. Композиційно-архітектонічна будова творчого проекту

Хореографічна драматургія постановки

Експозиція: Невеликий загін козаків по битій дорозі, висунулися у кримські степи на захист українських земель від татарських полювань на рабів.

Зав’язка: Один з козаків з шаблею дає побратимам команду до бою. .

Етапи розвитку дії:

1. Рухаються по шляху в бік кримських степів;
2. На шляху помічають ворога - команда до бою.
3. Зав’язується бій, з невеликим татарським загоном.
4. Без втрат козаки отримують перемогу.

Кульмінація: Задоволення перемогою в бою, активний перепочинок. Козаки починають вихвалитися між собою та показувати свою майстерність володіння зброєю та те як вони розгромили татарський загін, завзято танцюючи та виконуючи бойові рухи та комбінації.

Розв’язка: Січковий отаман збирає всіх козаків.

Фінал: Згуртований загін вирушає в кримські степи виконувати бойові завдання.

Козаки з піками – хлопці високого зросту, здорові парубки. Задача яких була працювати в тилу ворога і максимально не давати наблизитися ворогу до козацького війська.

Музична драматургія хореографічного твору

Основні частини	Такти
<i>Експозиція</i>	<i>16 такти</i>
<i>Зав'язка</i>	<i>8 такти</i>
<i>Розвиток дії</i>	<i>I ступінь – 24 тактів</i> <i>II ступінь – 8 тактів</i> <i>III ступінь – 32 тактів</i> <i>IV ступінь – 28 тактів</i>
<i>Кульмінація</i>	<i>16 тактів</i>
<i>Розв'язка</i>	<i>16 тактів</i>
<i>Фінал</i>	<i>8 тактів</i>

Сценарно-композиційний план

Епізоди:

1. «Марш»

Знайомство глядача з героями. За тривалістю цей епізод триває 35 сек.

Приймають участь:

- Кошовий отаман;
- Військові булавничі;
- Козак з шаблею;
- Козаки з піками;

2. «Козак з шаблею дає команду до бою»

Козак вибігає на аванс сцену, та завзято закликає побратимів йти до бою. Всі козаки тим часом уважно слухають його. За тривалістю епізод триває 20 сек.

Учасники:

- Козак з шаблею та інші хлопці;

3. «Козаки в бою»

Всі козаки по черзі демонструють свою віртуозну техніку у володінні зброєю. Це епізод триває 1 хв. Учасники:

- Всі козаки;

4. «Козаки радіють перемозі»

Козаки починають завзято танцювати веселитися та радіти перемозі над ворогом. Цей епізод триває 3 хв. У ньому приймають участь:

- Всі козаки;

5. «Зброю до бою»

Кошовий отаман збирає своє військо, та козаки на чолі з отаманом вирушають степами на зустріч клятому ворогу. Епізод триває 30 сек.

- Всі козаки;

2.3. *Характеристика музичної основи та сценографії хореографічного твору*

У нашому хореографічному творі використовується така чудова пісня як *«Засвіт встали козаченьки»*. Ця українська народна пісня, написана напівлегендарною співачкою з Полтави Марусею Чурай, розповідає історію козака, який вірний своєму обов'язку став на захист Батьківщини. Він був змушений покинути свою улюблену маму. Коли з ним щось трапляється, він просить няньку прийняти його дівчину Марусю як свою дитину. Пісня побудована як розмова. Серед них і традиційні назви народних пісень, і дружні словечка, і загальновживані прізвиська.

Протягом усієї постановки звучить *марш* – це жанр музики, який містить мелодії з енергійними, чіткими ритмами та тактами, призначеними для супроводу рухів людей у чіткому, синхронізованому ритмі. Також використовується музика Ігоря Корнелюка під назвою «*Гопак*».

Костюми

Сценічні костюми можуть підкреслити соціальну та регіональну значимість персонажа. Саме одяг підкреслює стиль танцюриста і доповнює його образ. У постановці використовується традиційний чоловічий костюм центральної України. Українська сорочка з вишитим комірцем та вирізом, червоні або сині широкі шаровари, які підв'язані широким поясом *кушаком*, на ногах чорні або червоні чоботи.

Реквізит

У хореографічній постановці використовується такий реквізит як:

- Шабля
- Булава
- Піка
- Бойовий ціп

Висновки до 2 розділу

1. У ході реалізації кваліфікаційної роботи «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака. Хореографічна постановка Козаки на марші», нами було у повній мірі розкрито його художні особливості, а саме: створене лібрето хореографічної композиції; охарактеризовано головних героїв постановки – Козаків.

Сформульовано *тему хореографічної постановки, ідею*, визначено *конфлікт*, який побудований на основі однієї лінії сюжету – протиборство

добра і зла; визначено *надзавдання* та *наскрізна дія* хореографічної постановки.

Вказано час та місце, де відбуваються зображені у хореографічній постановці події, а саме: історія, описана у моїй постановці відбувається у кримському степу, де невеликий загін козаків йде визволяти з рабства своїх побратимів.

Хореографічна композиція створена із використанням лексичного матеріалу українського народно-сценічного, танцю з елементами бойового мистецтва; застосовані масові танцювальні форми. Жанр постановки сжетно-побутовий.

2. Досліджено композиційно-архітектонічну побудову, що показує у собі хореографічну та музичну драматургію. Сюжетну лінію поділено на епізоди; музичний супровід аналогічно поділено на етапи сюжетного розвитку; пораховано кількість тактів та створено діаграму довжини танцю.

Вказано тривалість кожного епізоду та вказані герої, які з'являються у тому чи іншому епізоді. Здійснена характеристика музичного супроводу до кожного епізоду. Опрацьовано відомості про виконавців, тексти пісень, історію створення композицій, вплив музичного супроводу на розкриття ідеї та тематичного змісту.

Описано кожен елемент танцювальних костюмів головних героїв та учасників масового танцю, декорації та реквізит дозволяють повністю зануритися в сюжетну лінію та пережити події разом з героями. Твір виконується при сценічному освітленні, яке доповнює загальну картину сприйняття твору глядачами. Усі зазначені компоненти роблять хореографічну постановку завершеною, виразною та відчутною.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Під час роботи над кваліфікаційною роботою «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака. Хореографічна постановка «Козаки на марші»» нами було проаналізовано та прочитано історичні відомості про козаків як вітчизняних так і зарубіжних митців які описували в своїх книгах козаків та їхні звичаї та обряди: (О. О. Колосок, О. М. Таланчук, О. М. Таланчук) і на основі цих завдань нами були зроблені такі висновки:

1. Досліджено, що Українське козацтво є невід'ємною частиною історії нашої держави і є одним із важливих символів національної ідентичності для багатьох українців. Сучасні митці нерідко звертають увагу на козацьку тематику у своїх роботах. Деякі розглядають козацтво як символ вольового духу і боротьби за незалежність, особливо в контексті сучасних подій із визначенням суверенітету України. Або підходять до теми козацтва більше метафорично і абстрактно, намагаючись висловити духовні аспекти козацької спадщини. Інші – досліджують тему козацтва як спадщину та культурний феномен. Вони створюють роботи, які допомагають зберігати і передавати історію козацтва наступним поколінням, досліджуючи архівні матеріали та історичні джерела.

Українське козацтво сміливо можна назвати одним з найяскравіших явищ історії України. Деякі дослідники у своїх роботах називають козацтво явищем Дикого Поля, оскільки осередком його виникнення вважають перетин слов'янського та тюркського світів. Саме тому і стверджують, що козацтво ввібрало в себе риси обох цих цивілізацій і сформувалось як вільна спільнота за умови наявності просторих та безкраїх українських степів – Дикого Поля.

2. Культура козацької держави – це складний багатогранний етносоціальний феномен, з плином часу вона увійшла як складник духовного життя сучасної української нації. Художні вподобання, демократичні настрої козацького середовища визначили колорит козацького розвитку української

етнокультури. Акумулюючи величезний духовний досвід XVII – XVIII ст., козацтво залишило глибокий слід в етнонаціональній свідомості народу.

Образи українських козаків завжди надихали митців на створення справжніх шедеврів мистецтва. З глибини віків до нас дійшли зображення войовничого й водночас поетичного козака Мамая, що їх можна побачити на старовинних народних малюнках. Відомі класики українського образотворчого мистецтва М. Пимоненко, С. Васильківський, М. Дерегус, сучасні майстри живопису Ф. Гуменюк, С. Якутович та багато інших художників присвячували свої полотна славним воїнам.

У літературі варто відзначити Т. Шевченка, І. Котляревського, П. Куліша, В. Забілу, С. Кльоновича, які майстерно у свої творах описували мужність та відвагу козаків, зробили велику кількість записів фольклору, що є зв'язком між усіма видами мистецтва і т.д.

3. Запорізькі або козацькі танці беруть свій початок ще з часів існування Запорозької Січі. Хореографічне мистецтво відіграло важливу роль у поширенні козацької спадщини в сучасний світ. Найкращі елементи національного колориту та характеру українців були включені до хореографічного мистецтва. Одним із яскравих прикладів мужності, неймовірної сміливості та неординарності може слугувати саме образ козаків.

Фундаментальні дослідження з українського танцю, проведені В. Верховинцем., К. Василенком, А. Гуменюком і Ю. Станішевським та ін., не приділяють особливої уваги танцям, які були створені в Україні під впливом культури козацтва.

Сьогодні основні проблеми розвитку українського народно-сценічного танцю в цілому та танців українських козаків зокрема продовжують досліджувати сучасні науковці. Феномен козацьких танців у сценічній практиці постійно привертають увагу мистецтвознавців, балетмейстерів та дослідників. Козацький танець зазнає змін після того, як, партнеркою чоловікові стає жінка. Саме жінка, дівчина надає дикому танцю козака шляхетності, грації та елегантності. Запорожці стають прикладом для

наслідування. Городові козаки й сільське парубоцтво намагалися танцювати так як запорожці, але їм часто не вистачало майстерності, вправності та сили характеру.

4. У ході реалізації кваліфікаційної роботи «Українське козацтво очима вітчизняних митців: пластичне втілення образу козака. Хореографічна постановка Козаки на марші», нами було у повній мірі розкрито його художні особливості, а саме: створене лібрето хореографічної композиції; охарактеризовано головних героїв постановки – Козаків.

Сформульовано *тему хореографічної постановки, ідею*, визначено *конфлікт*, який побудований на основі однієї лінії сюжету – протиборство добра і зла; визначено *надзавдання* та *наскрізна дія* хореографічної постановки.

Вказано час та місце, де відбуваються зображені у хореографічній постановці події, а саме: історія, описана у моїй постановці відбувається у кримському степу, де невеликий загін козаків йде визволяти з рабства своїх побратимів.

Хореографічна композиція створена із використанням лексичного матеріалу українського народно-сценічного, танцю з елементами бойового мистецтва; застосовані масові танцювальні форми. Жанр постановки сюжетно-побутовий.

5. Досліджено композиційно-архітектонічну побудову, що показує у собі хореографічну та музичну драматургію. Сюжетну лінію поділено на епізоди; музичний супровід аналогічно поділено на етапи сюжетного розвитку; пораховано кількість тактів та створено діаграму довжини танцю.

Вказано тривалість кожного епізоду та вказані герої, які з'являються у тому чи іншому епізоді. Здійснена характеристика музичного супроводу до кожного епізоду. Опрацьовано відомості про виконавців, тексти пісень, історію створення композицій, вплив музичного супроводу на розкриття ідеї та тематичного змісту.

Описано кожен елемент танцювальних костюмів головних героїв та учасників масового танцю, декорації та реквізит дозволяють повністю зануритися в сюжетну лінію та пережити події разом з героями. Твір виконується при сценічному освітленні, яке доповнює загальну картину сприйняття твору глядачами. Усі зазначені компоненти роблять хореографічну постановку завершеною, виразною та відчутною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апанович О. Розповіді про запорозьких козаків. К., 1991. 109 с.
2. Богород А. Український народний танець в писемних джерелах. Дивослово, 2003. № 7. 48 с.
3. Бойко О. С. Проблема образу в українському народно-сценічному танці. Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури: Випуск 11: 36. наук. праць: У 2 частинах. Ч. II.-К.: Міленіум, 2003. С. 3 – 9.
4. Боримська Г. Самоцвіти українського танцю. Київ: Мистецтво, 1974. 136 с.
5. Верховинець С. М. Теорія українського народного танцю. 5-те вид., доп. К.: Муз. Україна, 2005. 150 с.
6. Героїчний епос українського народу. Хрестоматія: Навч. посібник/ Упор. Та приміт. О. М. Таланчук, Ф. С. Кислого; передм. О. М. Таланчук. К.: Либідь, 2008, 432 с.
7. Закович М.М., Зязюн І.А., Семашко О.М. та ін. Культурологія: українська та зарубіжна культура: Навч. посіб. За ред. М.М. Заковича. К., 2004. 567 с.
8. Запорізька Січ – колыска козацького танцю: методичні рекомендації / укл. О. Колосок. Київ: ДАККиМ, 2004. 47 с.
9. Козацтво в музичному мистецтві Матеріал з Вікіпедії. URL: Козацтво в музичному мистецтві - Вікіпедія (wikipedia.org)
10. Козацтво українське в образотворчому мистецтві. Козацтво українське в образотворчому мистецтві - Вікіпедія (wikipedia.org)
11. Кокуленко Б. Мистецтво танцю у творчості Т.Г. Шевченка. Народна творчість та етнографія. 2008. № 1. С 15-23.
12. Коптель А. В. Народні танці козацької доби у хореографічному просторі України. Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня магістр, Ніжин, 2019. 75 с.

13. Кукса В. В. Вплив культури козацтва на формування самосвідомості українського народу / В. В. Кукса, Т. В. Коломієць // Сторінки історії : збірник наукових праць. 2010. Вип. 30. С. 13 – 26.
14. Купленик В. Нариси до історії українського народного танцю. К., 1999. 63 с.
15. Матеріал з Вікіпедії. URL: Український кінематограф доби Незалежності - Вікіпедія (wikipedia.org).
16. Морозов А. І. Козацькі теми та образи в українському народно-сценічному танці другої половини XX – початку XXI століття/ Українська культура : минуле, сучасне, шляхи розвитку : зб. наук. пр. Вип. 22 / упоряд. і наук. ред. В. Г. Виткалов ; редкол.: Ю. П. Богуцький, С. В. Виткалов, Волков С. М. та ін.; наук.-бібліогр. редагування наукової бібліотеки РДГУ. Рівне: РДГУ, 2016. С.94 - 99.
17. Новий тлумачний словник української мови / Укладач Радченко І. О., Орлова О. М. К.: ПП Голяна В. М., 2007. 768 с.
18. Походження козацтва на українських землях . Матеріал з Вікіпедії URL: https://we.org.ua/history/pohodzhennya-kozatstva-na-ukrayinskyh-zemlyah/#google_vignette
19. Руденко Ю., Губко О. Українська козацька педагогіка: витоки, духовні цінності, сучасність. К.: МАУП, 2007. 384 с.: іл. Бібліогр.: 660с.
20. Савчук Борис Феномен етнокультури українського козацтва Особистість, суспільство, політика – 2015: Матер. Другої міжнар. наук.- практ. конф. / За ред. С.Терепищого, В.Грасимовича, О.Познія. Ч.1. Люблін: WSEI, 2015. С. 64-67
21. Сахненко Д. Матеріал з Вікіпедії. URL: Дніпропетровськ вшановує фундатора українського ігрового кіно Данила Сахненка (radiosvoboda.org)
22. Субтельний О. Україна. Історія. Київ «Либідь», 2007. 717 с.
23. Щупак І. Я. Історія України : підруч. для 8 кл. закладів загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, Б. В. Черкас, О. В. Бурлака, Н. С. Власова, К.

Ю. Галушко, В. О. Кронгауз, І. О. Піскарьова, Д. О. Секиринський, Київ:
УОВЦ «Оріон», 2021. 224 с.

Запорізька Січ

Український козак

Козак Мамай

Козаки на іконі

Національний заслужений академічний ансамбль танцю України
ім. П. Вірського

Національний заслужений академічний український народний хор України
ім. Г. Верьовки

Народний аматорський колектив профспілок України Ансамбль народного танцю «Забава»

Академічний ансамбль пісні і танцю «Сіверські клейноди» Чернігівського обласного філармонійного центру фестивалів та концертних програм

Національний заслужений академічний ансамбль танцю України імені П.П Вірського Хореографічна картина «Запорожці».

Картина Іллі Рєпіна « Козаки пишуть листа турецькому султану».